

протојереј Георгије Флоровски

СОЦИЈАЛНИ ПРОБЛЕМ У ПРАВОСЛАВНОЈ ЦРКВИ ОД ИСТОКА*

I

Хришћанство је у својој суштини социјална религија. Има једна стара латинска изрека: unus Christianus nullus Christianus. (Један хришћанин, као ниједан хришћанин). Нико не може бити истински хришћанин као усамљено и издвојено биће. Хришћанство није на првом месту вероучење или дисциплина коју појединци могу да прихвате за своју личну употребу и путоказ. Хришћанство је управо заједница, т.ј. Црква. У том погледу постоји очигледни континуитет између Старог и Новог домостроја спасења. Хришћани су „Нови Израил“. Целокупан начин изражавања Светога Писма је веома поучан: Савез са Богом, Царство, Црква, „Свети народ“ „посебни Народ“. Апстрактни назив „хришћанство“ очигледно је касније настало. Од самог свог почетка хришћанство је себе схватало као друштво. Цело устројство хришћанског живота има обележје друштва и заједнице. Све хришћанске свете тајне у суштини су „тајинства за друштво“ т.ј. светиње за удруживање. Хришћанско богослужење је такође здружено богослужење, „publica et communis oratio“, према изразу Св. Кипријана Картагинског. Зато изградити Христову Цркву значи изградити ново друштво, а то подразумева: поново изградити људско друштво на новим основама. Одувек је стављан јак нагласак на једнодушност, и живљење у заједници. Један од најранијих назива за хришћане био је једноставно „братија“. Црква је била и требало је да буде створена иксна Божије нестворене реалности. Три Божанске Личности, али само Један Бог. Зато, у Цркви многи људи су спојени у једно тело.

Све ово је, разуме се, заједничко наслеђе целе Цркве. Ипак, изгледа да је ово наглашавање заједничтва било нарочито снажно у предању хришћанског Истока и још увек представља особеност Православне Цркве од Истока. Међутим, овим не тврдимо да су све

* Georges Florovsky: Christianity and Culture, vol. II p.p. 131—142. Превела са енглеског Јелисавета Вујковић.

тежње хришћанства остварене у свакодневном животу хришћанског Истока. Идеали се никада не остварују потпуно; Црква је још увек *in via* (на путу), и морамо, са болом у души, признати неуспех Истока да постане и остане заиста хришћански. Па ипак, идеали се не смеју губити из вида. Они су и путоказ, и покретачка сила људског живота. Одувек је постојала на Истоку јасна визија да је хришћанство по својој природи — заједништво. И даље постоји, као што је то било вековима, снажан нагон ка заједничарењу у Источној Цркви, упркос свим уплитањима и слабостима кроз историју. И то је можда главни допринос Источне Цркве савременом разговору о друштвеним питањима.

II

Црква првих векова није била само добровољно удружење за „религиозне“ потребе. Она је била више Ново Друштво, чак Ново Човечанство, *полис* или *политеума*, истински Божији Град, у току изградње. И свака помесна заједница била је потпуно свесна своје припадности једној свеобухватној и васеленској целини. Црква је разумела саму себе као један независан само-издржаван друштвени пордак, као нову друштвену димензију, као засебни састав отаџбине (*система патриос*), према изразу Оригена. Први хришћани осећали су се, у крајној линији, прилично изван постојећег друштвеног поретка, из простог разлога што је за њих сама Црква представљала „поредак“, вантериторијално „небеско насеље“ на Земљи. (Филип. 3:20.) Овај став није потпуно напуштен чак ни касније, када је римско царство склопило нагодбу са Црквом.

Строги став првих хришћана имао је свој продужетак у монашком покрету, који се нагло ширио управо за време наводног помирења са светом. Наравно, монаштво је сложена појава, али његов основни ток био је одувек друштвено усмерен. Монаштво није било толико бекство од света, колико тежња да се изгради један нови свет на новим основама. Манастир је био заједница, „мала црква“, не само молитвена заједница, него и радна заједница. Раду је придаван велики значај, на леност се гледало као на тежак порок. Али рад је морао да служи општем циљу и за добро заједнице. Ово је важило већ за прве Пахомијеве монашке заједнице у Египту. Св. Пахомије је проповедао „Еванђеље непрекидног рада“. О њему се говорило: „Општи изглед и живот у манастиру Св. Пахомија није могао да се разликује од неког добро уређеног факултета, града или војничког логора. Велики законодавац Источног монаштва, Св. Василије Кападокијски (са 330—379), био је дубоко заокупљен проблемом друштвене обнове. Он је са великом узнемиреностију пратио токове друштвеног распадања, појаву која је у његово доба била тако видљива. Зато је његов позив да се оснују монашке заједнице био покушај да се оживи дух узајамности у свету који као да је изгубио сваки смисао за друштво, одговорност и слогу. Он је сматрао да је човек у суштини „створ за заједницу“ (*коиноникон 300н*), „нити дивљак, нити љубитељ усамљености“. Човек може да оствари свој животни циљ и да буде истински човечан, само ако живи у заједници. Зато, монаштво

није било тек виши степен савршенства, намењено малобројнима, него озбиљан покушај да се човековом животу да правилна димензија. На хришћанима је било да пруже узор новог друштва које би имало моћи да се одупре разорним снагама које су харале у тадањем свету на рубу пропасти. Истинско јединство друштва постиже се само прихватањем заједничког циља, подређивањем свих појединачних хтења општој ствари и интересу. У извесном смислу то је био својеврсни покушај стварања социјализма, али на добровољној основи. Послушност и слога сама по себи заснована је на љубави и нежност, на слободном остваривању братске љубави. Главни нагласак је био на друштвеној природи човека. Зато је индивидуализам уствари самоуништење.

Ма колико необично изгледало, монашки начин „општежитија“ сматран је у оно време као обавезан за све хришћане, „чак и за ожењене“. Да ли је било могуће изградити целокупно хришћанско друштво као неку врсту „манастира“? Св. Јован Златоусти, велики епископ царске престонице, Цариграда, (355—407), није се колебао да на ово питање одговори потврдно. То није значило да сви треба да оду у пустињу. Напротив, хришћани су имали да поново изграде постојеће друштво по угледу на монашко „општежитије“. Златоусти је био потпуно убеђен да свако друштвено зло има свој корен у човековој страсти за стицањем, у његовој себичној жељи за поседовањем добара, искључиво за своју корист. Међутим, постоји само један законити поседник свих добара и поседа у свету, а то је Свемогући Господ. Људи су само Његови помагачи и слуге, и они треба да користе Божије дарове једино у Божје сврхе, т.ј. изнад свега за заједничке потребе. Златоустово схватање приватне својине је строго функционалног карактера: поседовање је оправдано само ако се правилно употреби. Нема сумње, Златоусти није био друштвени или економски реформатор, и зато његове практичне препоруке могу да изгледају неубудљиве, па чак и наивне. Ипак је он један од највећих хришћанских проповедника друштвене једнакости и правде. У његовом захтевању милосрђа није било ничег сентименталног. Јер хришћанско милосрђе не састоји се једино у осећању самилости. Хришћане не треба да покрећу само патње, потребе и сиромаштво других. Они треба да схвате да је социјална беда проузјетак Христових мука, који и даље пати у лицу чланова Свога Тела. Златоустово етичко ревновање и састрадање заснива се на јасном виђењу Тела Христовог.

Неко може закључити да је у пракси било веома мало користи од овог снажног социјалног проповедања. Али, сваки треба да разуме да највеће ограничење хришћанског проповедања социјалне врлине извире из убеђења да Црква може дејствовати и радити једино путем убеђивања, а никада насиљем и принудом. Наравно, ниједна црква није могла да одоли искушењу да затражи помоћ неке овоземаљске силе, било државе или јавнога мњења, или било којег другог вида друштвеног притиска. Али последице свега тога никад нису оправдале првобитну повреду слободе. Доказ томе је да чак ни данас нисмо далеко отишли у остварењу хришћанских мерила и идеала. Црква је у суштини заокупљена бригом да се измени срце и ум у

људима, а не првенствено променом спољашњег поретка, ма колико сва социјална побољшања била важна. У првим вековима свога живота, Црква је чинила покушај да оствари једно узвишеније мерило за друштво унутар својих сопствених редова. Успех је, међутим, био само релативан; сама та идеална мерила морала су бити смањена. Ипак, то није било мирење са постојећом неправдом; било је то више признање дубоке противречности. Зар би Црква, у људској борби за опстанак могла да прибегне било којем другом оружју сем речи истине и самилости? У сваком случају, барем су постављена и храбро изражена основна начела која су једнако важећа за сваку историјску ситуацију.

Пре свега, то је било признање опште једнакости свих људи. Овај дух једнакости дубоко је усађен у душу Православног Истока. Унутар Источне Цркве нема места ни за какву друштвену или расну дискриминацију, упркос њеној развијеној хијерархијској структури. У основи оваквог осећања лако је уочиво управо схватање првих хришћана о Цркви као посебном „поретку“.

Друго, подразумева се да Црква треба првенствено да брине о незбринутима и сиротима, о свима онима који су одбачени, који носе тешко бреме, о покајаним прешницима, управо о покајаним царинцима, а не о фарисејима који сами себе сматрају праведнима. Христос у Источном предању је управо понижени Христос, па ипак прослављен баш својим понижењем, снисхођењем своје састрадалне љубави. Ово наглашавање егзистенцијалне самилости у Источном предању понекад се чини претерано за западњачке посматраче — чак болећиво. Но у томе се управо крије дубљи смисао основног осећања да је Црква на земљи више као нека болница за болесне, него пребивалиште за савршене. Ово осећање имало је велики утицај на целокупну друштвену мисао на Истоку. Главно тежиште је било у непосредном служењу сиромасима и незбринутима, а не у измишљању пространих нацрта о идеалном друштву. Непосредни људски однос важнији је од било којег савршеног програма. Друштвени проблем одувек је третиран као етички проблем; али етика има своју основу у догмати, у догмати Ваплоћења и Искупљења кроз Крст. Све ове теме подједнако снажно су истицане како у беседама за народ, тако и у свештеним списима који се стално читају и понављају у свим Православним црквама. Црква, уопште узевши, била је увек на страни смерних и кротких, а не са моћнима и гордима. Све ово могло је бити често и занемаривано, али никада није порицано чак ни од оних који су заправо изневеравали свето Предање.

И треће, постоји наслеђени друштвени нагон којим Цркву доживљавамо више као свој духовни дом, него као заповедничку касарну. Ако неко жели да схвати унутарњу топлину духа Цркве од Истока, он се мора удубити у далеку њену историјску залеђину. Најприметнија одлика ове Цркве је њен „традиционализам“ (верност Предању). Овај израз може лако да се криво схвати и неправилно протумачи. Предање, у ствари, значи настављање без прекида, а не застој. То није статички принцип. Нарав, етос Источне Цркве је још увек исти као у првим вековима. Али зар није егзистенцијални положај хришћанина увек исти упркос свим коренитим и наглим променама историјских прилика у којима он живи?

У савременој Русији није било значајнијег покрета за социјално хришћанство. Па ипак, утицај хришћанских принципа на целокупан живот није занемарив: чуо се исти онај традиционални позив на милосрђе и самилост и људско достојанство које никада није уништено, чак ни грехом или злочином. Али највећи допринос социјалној проблематици учињен је у области религиозне мисли. „Социјално хришћанство“ беше главна и омиљена тема целокупне религиозне мисли у Русији у току прошлога века, а иста та мисао прожима целокупну литературу тог периода. Разни писци упорно су тврдили да је истинска даровитост Русије у религиозној области, посебно на пољу социјалног хришћанства. Достојевски иде тако далеко да је тврдио да је *Православна црква* управо „наш руски социјализам“. Он је тиме хтео да каже да би то Црква могла да надахне и подстакне коначно остварење социјалне правде у духу братске љубави и узајамности. По њему, хришћанство се може у потпуности остварити само на пољу друштвеног деловања. Традиционална побожност садржи све елементе за то: осећање заједничке одговорности, дух узајамности, смерност и самилост. „Црква као идеал друштва“, то је основна мисао Достојевског, како је то Владимир Соловјев истакао у своме говору о Достојевском. То је мисао водиља и Соловјева. Кључне речи у оба случаја су исте: *слобода и братство*.

Славјанофилска школа је управо та која социјални аспект хришћанства ставља у први план. Назив доводи у забуну. „Словенска мисао“ ни у ком случају није била полазна тачка ни тежиште овог утицајног покрета идејних струјања. Главно је било ово питање: није ли Запад претерано нагласио значај појединца, а није ли Исток, нарочито словенски Исток, поклатио више пажње социјалном и удруженом аспекту човековог живота? Много је утопијског претеривања у овој историософији, па ипак истицање социјалног елемента било је потпуно оправдано. И најбољи представници ове школе, добро су знали да ово источно осећање за друштвене и општинске вредности не треба приписати словенском националном карактеру, него управо светом Предању Цркве првих векова. Један од највећих поборника покрета, А. С. Хомјаков (1804—1860), који је разрадио богословске основе социјалног хришћанства у своме сажетом али надахнутом памфлету *Црква је Једна*. Он је такође наглашавао дух љубави и слободе који претвара Цркву у заједницу међусобно повезаних нитима вере и милосрђа. Духовно заједничарење у Цркви мора се неизоставно проширити на целокупне друштвене односе. Само друштво треба обновити на основама заједничарења. „Наш закон није закон робова ни најамника који раде за наднице, него закон усиновљења и љубави која је слободна. Знамо да када неко падне у грех, он пада сам; али нико се не спасава сам.“ То је управо оно што је Св. Василије говорио: нико не може да постигне свој циљ у самоћи и издвојености. Па и не може се доћи до истинске вере путем издвојености, јер оно пресудно у шта хришћанин треба да верује то је управо свеобухватна љубав у Христу, који је глава Тела.

Суштина хришћанства је зато у слободној сагласности многих, која их сједињује. Овај кратки есеј Хомјакова, значио је, у ствари,

корениту прекретницу целокупне богословске и религиозне мисли у Русији. Са једне стране, то је било враћање предању првих векова; са друге стране, то је позив на делање. Идеје Хомјакова послужиле су као полазна тачка за Соловјева иако је Соловјев касније пошао другим правцем и био опчињен римским схватањем „хришћанске политике“, а да при том, ипак, није напустио пресудну замисао о Цркви као друштвеном идеалу. Целог свог живота Соловјев је чврсто веровао у социјалну мисију хришћанства и Цркве. Касније још, Николај Берђајев написао је књигу о Хомајкову у којој је истакао социјални моменат у Хомајковом схватању Цркве. Занимљиво је приметити да су сва тројица наведених писаца били световњаци, али ипак сви су, углавном, били верни светом Предању, мада су одступали од њега у неким појединостма. Њихов утицај није се ограничавао само на лаике. Читав сплет социјалних проблема избио је у први план услед катастрофе руске револуције. Историјске промашаје хришћана на социјалном пољу морамо поштено признати. Па ипак, основно убеђење остаје непоколебиво: вера Цркве пружа чврсту основу за друштвено делање, и да се само на хришћанским основама може изградити нови друштвени поредак у коме ће једнако бити заштићена како људска личност, тако и друштвени поредак.

Овде се намеће једно значајно питање: зашто је онда било тако мало друштвеног делања на Истоку, и зашто су тако сјајне социјалне идеје остале без прикладног оживотворења? Није лако одговорити на ово питање. Треба, међутим, унапред рећи једну ствар: Црква није једина која делује на друштвеном пољу. Њој су одрешене руке на пољу социјалне филантропије готово под свим режимима, изузев, наравно, под тоталитарним тиранијама.

У ствари, Црква је углавном крчила нове путеве чак и у организовању здравствене службе. У Русији, у сваком случају, прве болнице и домове за сирочад организовала је Црква, још у 15. веку, ако не и раније; и што је такође значајно, све је то у вези са „општежитељским“ манастирима, као што је то било у време Св. Василија Великог и Св. Златоустог. Држава је преузела ову делатност тек у другој половини 18. века, али је сећање на прошлост остало у називу „богоугодне установе“, који се био одомаћио и задржао све до пре једног века. Међутим, ствари стоје сасвим другачије, када су у питању темељи друштвеног поретка. Хришћанска и овоземаљска мерила не морају се неизоставно подударати, и зато многим сукобима није лако наћи решење. Оштре критике древне као и средње-вековне Цркве против лихварења, нема сумње, потпуно су оправдане са строгог етичког гледишта. Међутим, економски посматрано, те критике су представљале озбиљну препреку прогресу. Црква првих векова била је необично строга према трговини уопште, и то не без разлога. Али и супротна страна је имала неке своје јаке аргументе. Ово исто важи и за целокупан индустријски (и „капиталистички“) развој. По многим питањима сукоб између хришћанског и „националног“ приступа проблемима изгледа неизбежан. Црква нема других могућности да спроводи своје гледиште, сем да проповеда и кара. Држава никада није нарочито расположена за критику која долази од стране Цркве, сем ако сама држава не исповеда да је

хришћанска. Ово исто важи и за економски поредак у друштву. Источна црква, по правилу, није била склона да утиче на друштво путем политике. Не треба заборавити ни то да су велике православне цркве на Блиском Истоку вековима биле под муслиманском владавином, и зато оне нису могле имати могућности за самостално друштвено деловање, сем у делима милосрђа. Па и када је дошло ослобођење у току 19. века, новоосноване државе биле су уређене према западном буржоаском узору и нису желеле да иду за хришћанским идеалом, као за звездом водилом.

У Русији је поље очекиваног деловања Цркве такође било сужено, пошто је држава захтевала врховну власт над самом Црквом. Црква је била сразмерно слободна само унутар оспствених редова. Међутим ако је и ту било мало простора за конструктивну делатност, ипак је дух у Цркви био жив, и интересовање друштвеним проблемима никада није замрло. Али постављало се још једно важно питање: да ли сама Црква треба да се определи за одређени друштвени или економски програм? Да ли Црква треба да учествује у политичкој борби? Православни одговор би био више негативан, али зато то уопште не значи да су православни верници равнодушни према политици.

IV

Цркве „са оне стране гвоздене завесе“ немају никакве могућности за било какву друштвену делатност. Наравно, ова завеса није од гвозђа или било каквог материјала, него је она састављена више од начела. А основно начело новог режима јесте управо потпуна одвојеност Цркве од свих области политичке, друштвене и економске делатности. Црква је приморана да се повуче у „сопствену сферу“, која је, уосталом, строго ограничена. Једина дозвољена делатност јесте богослужење. Свака просветна и мисионарска делатност је забрањена, мада се курс према Цркви мења од земље до земље и из године у годину. Уопште узевши, апсолутна сувереност државе сматра се за правило. У тим земљама постоји само једна власт, државна или партијска.

Ипак, начелно, Црква може да пронађе свој пут у свим приликама и свакој конкретној ситуацији. Међутим, главна опасност се крије другде, наиме у неправилном приказивању „оностраног“ карактера Цркве. Врло је поучно упоредити два недавна документа усвојена од Православних цркви, који су углавном незваничног карактера. Први документ је књига недавно објављена од стране „Хришћанског удружења синдиката Грчке“, под насловом „За хришћанску цивилизацију“, То је отворен и храбар позив на хришћанско деловање у свим областима цивилизације. Ту се нуди одличан нацрт активног хришћанства са улогом „водича“, једног „осавремењеног“ хришћанства. Хришћани треба да доносе свој суд по свим питањима живота, а првенствено о сопственом неуспеху да заједнички поправе безнадежно стање. Кроз странице ове књиге провејава слободарски и стваралачки дух. То је истински позив на хришћанско делање. Позивају се сви хришћани, не само људи на власти и свештенство.

Полази се од претпоставке да хришћанство има ауторитет и у друштвеној области. Овај манифест има незваничан и приватан карактер. То је глас хришћана као тела Цркве.

Други документ долази из Совјетског Савеза. То је извештај о Екуменској проблематици, који је припремио О. Разумовски, свештеник у Москви, намењен за конференцију неких Православних цркава која је одржана у Москви јула 1948. Он је прикључен у записник са Конференције, који је објављен у Русији (Vol. II. Москва 1949.) Ми ћемо се овде осврнути на закључни део овога извештаја. Главни нагласак у извештају је на потпуној одвојености Цркве и Државе: „душе“ и „тела“. Наводи се једна реченица из Оксфордског извештаја из 1937. „За хришћанина нема већег ауторитета од Бога“, али је овде додато и карактеристично ограђивање: „Да, но само у области душе и духа, никако и у материјалној сфери — ту је сувереност државе потпуна, као одговорне пред Богом“. (стр. 177) Ово је заиста чудна примедба, када знамо да је реч о атеистичкој држави. Међутим мисао је потпуно јасна: Хришћанска начела немају своју примену „у материјалној сфери“. Шта више, на следећим страницама сазнајемо да начела правде, једнакости и слободе и нису хришћанска. Она припадају самосталној световној сфери издвојеној чак и од моралног суда Цркве. Црква једноставно нема шта да ради у читавој друштвеној области. Нарочито се истиче да је Христос послао своје ученике „да уче“ али они треба да уче само „народе“, а не „владаре“ (стр. 177). Даље, Христос напомиње да Његови следбеници треба да избегавају непосредни додир са злом. „Ако је социјална неправда зло — а свет лежи у злу — то већ значи да она не припада нашој сфери“. (стр. 191). Ова загонетна реченица, по свему судећи, треба да значи да хришћани не треба да се боре против зла, него само да чине добро. Такође се намеће мишљење као да су социјални прогрес и економска безбедност сумњиве вредности са моралне тачке гледишта“, јер, тобоже, ако би се ове вредности оствариле у друштву „зар би онда било места за жртвену љубав, коју је Христос заповедио“... Зато, тобоже, није ни оотребно да се савлада похлепа или завист (стр. 189). Основна усмереност документа је јасна: Црква треба да се повуче из света, у коме она нема шта да ради; она нема никакве социјалне мисије и треба да избегава сваки „додир“ са светом, јер овај „у злу лежи“. А да ли треба да уопште заборавимо његову беду и патњу? Не, — али све то спада једино у надлежност државе, а Црква се одриче своје одговорности за „материјалну сферу“.

Можда је управо то она мера „верске слободе“ која се признаје Цркви од стране једне атеистичке државе, што је, изгледа, у потпуном складу са принципима атеизма. Међутим, да ли Црква може да прихвати једно овакво „помирење“ или овакву „толеранцију“ под наведеним условима, а да при том не изневери своје Евангелије правде и своју сопствену вековну традицију? Таква „оностраност“ Цркве не би се могла оправдати у светлости историјског искуства Источне Цркве. То свакако није у духу традиције Св. Василија Великог и Св. Јована Златоустог. Није потребно додати да на делу не постоји стварна одвојеност између црквене и државне надлежности,

јер у неким атеистичким државама с времена на време, Црква даје изјаве чисто политичке и социјалне природе, али само када је на то позвана од стране државе.

V.

Црква, заиста, „није од овога света“, али она ипак има очевидно важну мисију „у овоме свету“, управо зато што он лежи „у злу“. У сваком случају, Хришћани морају да кажу оболелом свету јасну дијагнозу. Током векова владало је веровање да је главна хришћанска дужност управо служење путем милосрђа и правде. Црква је, како на Истоку тако и на Западу, била највиша учитељица свих етичких вредности. Све етичке вредности наше савремене цивилизације извиру из дубине хришћанства, првенствено из Христовог Еванђеља. Најзад, Црква је друштво које тражи да се цео човек стави у службу Богу, пружајући лек и исцелење целоме човеку, а не само његовој души“. Ако Црква као установа не може да ступи у отворено друштво делање, хришћани не могу бити ослобођени грађанских дужности, јер је њихов допринос „у материјалној сфери“ огroman, управо као хришћана појединаца.
